

Ar pakankamai pagrįsta korupcijos Lietuvoje tyrimų metodologija?

Kęstutis Masiulis

Mykolo Romerio universitetas
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius

Straipsnyje kritiškai aptariama ir įvertinama „Transparency International“ Lietuvos skyriaus užsakymu atliekamų korupcijos tyrimų metodologija. Daroma išvada, kad šių tyrimų metu adekvačiai ištiriama, kaip korupciją vertina viešoji nuomonė, tačiau korupcijos par excellence fenomeno dėl taikomų metodų trūkumų jose nepajėgiama adekvačiai apčiuopti.

Pagrindinės sąvokos: korupcija, korupcijos tyrimų metodologija.

Keywords: Corruption, methodology of corruption research.

Įvadas

Jau keleri metai „Transparency International“ Lietuvos skyrius (toliau – TILS) Lietuvoje atlieka korupcijos tyrimus. Jų, apimančių tiek visą Lietuvą, tiek atskirus regionus, yra atlikta jau keletas. Tyrimų rezultatai plačiai komentuojami Lietuvoje. Remiantis tyrimų rezultatais, korupcijos būklė Lietuvoje pristatoma tarptautiniu mastu. Tačiau gilinantis į tų tyrimų metodologiją nesunku atrasti didelių spragų. Tokios spragos menkina, o kai kuriais aspektais net ir griaua šių tyrimų rezultatus ir išvadas.

Griebtis šios temos mane pirmiausia skatina akademinis interesas apsaugoti mokslą nuo paviršutiniškumo, o tam nėra geresnio būdo, kaip atlikti vieno korupcijos tyrimo metodologinę analizę. Šiame straipsnyje mokslo metodologijos požiūriu smulkiau išnagrinėsiu vieną iš paskutiniųjų ir plačiausių korupcijos tyrimų, būtent Vilniaus miesto savivaldybės užsakymu atliktą tyrimą „Vilniaus korupcijos žemėlapis“ [1]. Paskelbus šio tyrimo rezultatus, jau teko asmeniškai diskutuoti su tyrimo autoriais ir nurodyti tyrimo metodologines problemas. Tačiau toje diskusijoje išsakytas mintis, manau, dera pristatyti ir platesnei mokslo bendruomenei, nes panašių metodologinių spragų galime neretai aptikti ir kituose tyrimuose. Lietuvoje išplitę ir sociologų įvaldyti empiriniai rinkos tyrimo metodai nėra pakankami tirti labai sudėtingus socialinės tikrovės reiškinius – tokie yra korupcijos reiškiniai. Juos taikant padaromos paviršutiniškos ir net klaidingos išvados. TILS yra daugiausia už skaidrumą kovojanti visuomeninė institucija, tačiau meto-

dologinės klaidos neleidžia visiškai pasitikėti jos užsakymu atliktais korupcijos tyrimais ir iš jų išplaukiančiais vertinimais.

Kitas motyvas, skatinantis tirti korupcijos tyrimų metodologinius pamatus, yra noras užkirsti kelią nepagrįstam korupcijos masto demonizavimui ir tuo pagrindu sklindančiam nepagrįstam Lietuvos administracinės ir politinės sistemos korumpuotumo pervertinimui. Šiuo metu taip plačiai skambant korupcijos skandalams, manau, mokslinis sąžiningumas ir taikomų tyrimo metodų adekvatumas bei preciziškumas yra kaip niekad aktualūs.

1. Respondentų nuomonės tyrimo vertė ir tyrimo rezultatų interpretavimas

TILS užsakymu 2004 m. lapkritį ir gruodį visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų kompanija „Baltijos tyrimai“ atlikto tyrimą „Vilniaus miesto savivaldybės korupcijos žemėlapis“. Atskleidę tyrimo ataskaitą iš karto pastebėsime, kad tyrime daugiausia dėmesio skiriama gyventojų nuomonei apie korupciją ištirti. Maždaug tuo pat metu tos pačios institucijos atliko ir kitus du tyrimus [2; 3], kurių metu buvo tiriama savivaldybės darbuotojų nuomonė. Gyventojų korupcijos suvokimas Lietuvoje tiriamas jau kelinti metai. Tačiau retai kada susimąstoma, ko gi verti tokie tyrimai. Taip ir aptariamojo tyrimo „Vilniaus miesto savivaldybės korupcijos žemėlapis“ ataskaitoje nėra svarstymų, kuriuose būtų aptariama, ko gi yra verta gyventojų ar net ir savivaldybės darbuotojų nuomonė apie korupcijos mastą.

Tuo pat metu net šio tyrimo ataskaitoje esama duomenų, verčiančių toki klausimą tyrėjams išskirti ir išskirti kuo aščiau. Antai, šio tyrimo duomenimis, 46, 5 proc. Vilniaus gyventojų mano, kad Vilniuje korupcija didesnė nei kitur, bet tame pat tyrime randame ir tą faktą, kad pagrindiniai tokios nuomonės šaltiniai, anot jų pačių, yra žiniasklaida (70 proc.). Sugretinus šiuos duomenis peršasi išvada, kad gyventojų nuomonė šiuo klausimu yra perdėm veikiamą žiniasklaidos, o ne asmeninės patirties.

Daugėjant straipsnių apie korupciją skaičiui, formuosis ir nuomonė apie didėjantį jos mastą. Tai ir užfiksuos viešosios nuomonės tyrimai. Todėl tiriant nuomonę apie korupcijos mastą jokiū būdu nėra tiriamas pats korupcijos mastas, bet gana objektyviai ištiriamas visuomenės informavimo ir informuotumo apie korupciją mastas. Tai gi iš tikro čia yra užčiuopiami tik žiniasklaidos domėjimosi šia tema aidai, o ne pats objektyvus korupcijos fenomenas. Ši išvada atrodo elementari, tačiau skleidžiant šių tyrimų medžiagą ir ją komentuojant daroma atvirksčiai – iš tyrimo formuojama mintis, kad gyventojų nuomonė kažkoku būdu ganėtinai objektyviai atspindi korupcijos reiškinio mastą.

Nesunku aptikti daugybę visuomenės nuomonės klaidingų stereotipų. Nemenka visuomenės dalis tiki burtų ir magijos galia, yra daugybė žmonių, įsitikinusių, kad naktimis pavojinga vaikščioti po kapus. Tačiau mes, jei norėtume įsitikinti, ar taip yra iš tikrųjų, juk netirtume nuomonės, tirtume patirtį arba faktus. O korupcijos atveju elgiamasi atvirksčiai, nors korupcijos reiškinys yra nė kiek ne mažiau mistifikuojamas.

Panašią išvadą apie nuomonės polinkį perdėti korupcijos mastą nesunku padaryti iš pačių šio tyrimo rezultatų. Tačiau turėdami tokią puikią medžiagą tyrėjai, deja, kažkodėl nesivargina tai atlikti, nesiekia ir šį fenomeną analizuoti, interpretuoti, ar bent jau skaitytojui paaiškinti. Ankstesniuose TILS užsakymu atliktuose tyrimuose [4; 5] apskritai buvo tiriama tik gyventojų nuomonė apie korupciją. Vėliau ji būdavo interpretuojama kaip korupcijos lygis, o žurnalistai, pasigavę tuos skaičius, nuomonės ir realybės juo labiau nebeskirdavo. Deramos nuomonės ir fakto perskyros nėra net ir šiame tyrime, nors jame, be nuomonės, jau bandoma tirti ir patirtis. Antai šio tyrimo ataskaitos įvade daroma išvada, kad „institucijos negali pasigirti deramu skaidrumu“ [6], o ji vėl grindžiama anaipol ne korupcijos mastu, o gyventojų nuomone, kurią kaip tik ir formuoja tokie tyrimai ir jų rezultatų sklaida žiniasklaidoje. Tenka konstatuoti, kad

TILS ir jos pasitelkti tyrėjai, veikdami drauge jau kelerius metus, iki šiol taip ir nepajėgė deramai pamatuoti korupcijos masto. Nuomonę apie korupciją ištirti lengva, o patį korupcijos mastą nustatyti gerokai sunkiau.

Akivaizdu, kad TILS privalo žinoti šitoki nuomonės formavimosi fenomeną ir turėtų stengtis sutrukdyti tokioms klaidingoms interpretacijoms plisti, taip pat užkirsti kelią žiniasklaidai tokią nepagrįstą nuomonę skelbti. Šis priekaištas ypač adresuotinas „Baltijos tyrimams“, nes ši kompanija, kitaip nei TILS, yra ne visuomeninė, o mokslinė. Kas kitas, jei ne mokslinių rezultatų autorius, yra atsakingas už teisingą jų interpretavimą? Juo labiau kad iš anksto yra žinoma, jog šiai sričiai skiriamas išskirtinis visuomenės dėmesys, jog šie rezultatai daro įtaką viešajai nuomonei, ypač žinant žiniasklaidos natūralų polinkį perdėti tokio pobūdžio interpretacijas. Tačiau to kaip tik ir trūksta. Susiduriame su akivaizdžia gautų rezultatų metodologinių interpretavimų stoka ir metodologiniu mokslininkų pasyvumu. Tokia pozicija gali būti aiškinama nebent perdėtu metodologiniu empirizmu. Tačiau vargu ar metodologinis empirizmas šiuo atveju yra produktyvus tiek moksliniu, tiek ir socialiniu požiūriu.

Nuomonės apie korupcijos mastą perteikimas kaip paties korupcijos fakto yra gana išplitęs. Štai kolektyvinis korupcijos padėties įvertinimo Lietuvoje tyrimas [7] irgi pagrįstas tuo pačiu klaidingu pamatu. Iš to tyrimo išvadų yra kuriama kovos su korupcija strategija. Bet ko ji tuomet yra verta, jei kyla iš tokių klaidingų išvadų? Stebėtinų metodologinių prieštaravimų kartais galime aptikti net viename leidinyje. Antai ES institucijų užsakymu buvo atliktas korupcijos įvertinimas visose kandidatėse į ES, o tų tyrimų ataskaita buvo paskelbta spaudoje. Vartydami šį leidinį matome, kad į lietuvių kalbą išverstoje teksto dalyje „Korupcija ir antikorporcinė politika stojimo į ES procese“, remiantis Čekijoje, Slovakijoje ir kitose šalyse atliktais tyrimais, teigiama, kad korupcijos suvokimų, nuomonių apie jos paplitimą negalima „naudoti kaip faktiškų korupcijos lygių patikimų rodiklių“ [8]. Tačiau korupciją Lietuvoje pristatančioje leidinio dalyje yra pateikiamas A. Dobrynino, J. Piliponytės ir S. Vaitiekaus tyrimas, kuriame kaip tik elgiamasi priešingai: remiantis respondentų nuomone, įvardijamos esą „korumpuočiausios institucijos“ [9].

Pažvelkime į aptariamo tyrimo rezultatuose pateiktą gyventojų nuomonę dar įdėmiau. Ką reiškia tas tyrimo rezultatuose užfiksuotas gyventojų nuomonės fenomenas, jog jai būdinga tuo labiau neturėti nuomonės apie administracinės

struktūros korumpuotumą, kuo pastaroji yra žemesnio administracinio pavaldumo? Autoriai seniūnijų atveju tai paaiškina informacijos neturėjimu. Taigi išeity, kad apie tiesiogiai jiems artimiausią valdžios grandį jie turi mažiausiai asmeninės informacijos, o apie X departamento Y skyrių – jau turi pakankamai? Neįtikina. Jeigu kalbėtume apie asmenišką nuomonę, tai jos daugiausia gyventojai turi turėti būtent apie žemiausias administracines grandis, su kuriomis jie ir susiduria daugiausia. Tačiau, jei kalbame apie iš žiniasklaidos gaunamą, bet su asmenine patirtimi nieko bendra neturinčią informaciją, tai bus kaip tik atvirkščiai.

Kaip paaiškinti ir tą nuomonės fenomeną, kad kuo aukštesnis respondento išsilavinimas, tuo aukštesni jo pateikiami korumpuotumo vertinimai? Matyt, priešasčių ir vėl galime ieškoti skirtingame šių socialinių sluoksnių polinkyje gauti informaciją iš žiniasklaidos.

Kadangi tyrėjai dirba aukštosiose mokyklose, tai kodėl jie nemėgino pasiaiškinti, ką reiškia tas faktas, kad net 47 proc. vilniečių, kaip teigiama tyrime, juos laiko dirbančiais korumpuotose institucijose? Realus fakto atspindys nuomonėje ar įvairių komunikacinių aplinkybių atspindys nuomonėje? Atsakymas į tokį klausimą, manau, yra lemiamas. Kaip tyrėjai siūlytų interpretuoti šį minėtą skaičių lyginant su kitu skaičiumi – 5 proc. Būtent tiek iš visų davusiųjų kyšius nurodė juos davę aukštojoje mokykloje. O jeigu tuos 5 proc. perskaičiuotume nuo visų tirtų vilniečių, tai paaiškėtų, kad kyšio davimo patirtis aukštojoje mokykloje – tik apie 2 proc. Išeity, kad net iš šio tyrimo rezultatų galime padaryti išvadą, jog nuomonė apie kyšininkavimą universitetuose maždaug 25 kartus perdeda jų pačių turimą patirtį.

Kuo paaiškinti tą tyrimo faktą, kad apie daugelį seniūnijų, savivaldybės įmonių 20–30 proc. gyventojai turi nuomonę, bet lankymosi juose patirties – beveik jokios. Šiuo atveju net ir iš žiniasklaidos tokios nuomonės jie susidaryti negalėjo. Kas tai – tyrimo brokas ar dar vienas nuomonės fenomenas? Paaiškinimo nesama. O juk tokie nuomonės fenomenai rodo itin didelę viešosios nuomonės tendenciją parvertinti korupcijos reiškinį. Ko gero, remdamiesi tokiais duomenimis net galėtume kalbėti apie savotišką socialinės sąmonės fenomeną. Į tą aplinkybę galėjo ar net turėjo atkreipti dėmesį patys tyrėjai. Vienpusiška ir nekritiška laikysena savo objekto atžvilgiu kenkia pačiam mokslui. Užtektų, kad tyrėjai bent būtų palyginę nuomonę tuo pat klausimu su patirtimi ir pateikę bent kokius didelių

skirtumų paaiškinimus. Šie skirtumai režia akis ir reikalauja komentaro.

Kyla ir kitas metodologinis klausimas: ar yra būdų, leidžiančių ištirti nuomonių adekvatumą tikrovei? Tokių būdų tikrai yra. Tiesiog reiktų imtis sudėtingesnio tyrimo ir dar pakilti iš perdėto empirizmo į turiningesnius ir aktualesnius apibendrinimus ne tik šiais, bet apskritai visais su korupcijos tematika susijusiais klausimais.

Kasmet atliekant tyrimus, kuriuose Lietuvos korupcijos mastas vertinamas tik pagal gyventojų nuomonę, formuojamas neadekvatus Lietuvos, kaip perdėm korumpuotos valstybės, vertinimas. Galime net teigti, kad taip yra nepagrįstai smukdomas gyventojų pasitikėjimas institucijomis, institucijų prestižas ir netgi Lietuvos prestižas, nes remiantis tais neva korupcijos lygį atspindinčiais duomenimis ir niekuo neparemtais anoniminių ekspertų vertinimais Lietuva nepagrįstai juodai pristatoma tarptautinėje erdvėje. Taip yra daroma jau minėtame ES užsakymu atliktame tyrime ir iš šių tyrimų sudarytame leidinyje [10].

Iš viso to galime daryti išvadą, kad TILS ir jos pasitelkiami „Baltijos tyrimai“ iki šiol vis dar nepajėgia adekvačiai apčiuopti korupcijos *par excellence* fenomeno. Todėl ir „vaistus“ nuo jos siūlo daugiausia iš viešųjų ryšių srities. Tačiau iš tikro veiksmingiausias vaistas nuo korupcijos yra senojo stiliaus biurokratinio administravimo transformavimas į modernią viešąją vadybą. Tuomet viešoji vadyba neišvengiamai apimtų ir įvairialypes konsultacijas su gyventojais, ir jų įtraukimą į sprendimų priėmimus. Apimtų, beje, jau ne kaip svetimkūnį, kaip viešų reikalų nulemtą prielipą prie seno raugo biurokratizmo, bet kaip integralią ir būtiną sprendimų formavimo proceso dalį. Vadyboje neįmanoma veikti neatsižvelgiant į klientą, o klientui, tapusiam veiklos centru, nėra reikalo duoti kyšius. Toks valdymo paradigmos keitimo poreikis, beje, nėra nulemtas vien korupcijos fenomeno. Greičiau atvirkščiai. Jį lemia visas kompleksas dabarties aplinkybių, tarp jų ir biurokratiniam veikimui neįveikiama korupcija. Vadybos paradigma gali pasiūlyti nepalyginti kompleksiškesnes antikorpucines priemones.

2. Metodologinės kyšininkavimo patirties tyrimų spragos

Aptariamas „Vilniaus miesto savivaldybės korupcijos žemėlapis“ tyrimas vis dėlto pranoksta ankstesnius bent jau tuo požiūriu, kad jame yra siekiama atlikti ne tik nuomonės, bet ir

patirties tyrimą. Tiriant kyšininkavimo patirtį laukia nemenki sunkumai. Visų pirma dėl to, kad šiuo klausimu gyventojų nuomonė yra hipertrofuota ir iškreipta. Antra, ta patirtis gali būti įvertinta ir kaip prisipažinimas apie dalyvavimą kriminaliniame nusikaltime, todėl gali būti slepiama. Trečia, vieno asmens įgyta kyšio davimo patirtis, turint omenyje patį kyšio davimo fakto emocinį krūvį artimųjų ir draugų aplinkai, linkusi tapti „bendraja patirtimi“ (kyšį gali duoti vienas asmuo, bet patirtį „sava“ gali laikyti ir jo artimieji ar net draugai), taigi pasidauginti, tapti nusavinta. Tuomet patirtis virsta suvokimu, nuomone, arba atvirksčiai – suvokimas pateikiamas kaip „patirtis“. Dėl pastarosios aplinkybės iškyla pavojus ištirti ne asmeninę patirtį, o perpasakotus dalykus arba paprasčiausiai susidarytą nuomonę. Dėl šių aplinkybių patirties tyrimuose reikia laikytis tinkamo metodologinio kruopštumo, verta būti atsargiems ir būtina visais įmanomais būdais tikrinti gaunamų atsakymų patikimumą. Deja, tokio mokslinio kritiškumo, atsargumo aptariamame tyrime „Vilniaus miesto savivaldybės korupcijos žemėlapis“ kaip tik ir pritrūksta. Šiam teiginiui pagrįsti panagrinėsime kai kuriuos minėto tyrimo rezultatus.

Tyrimė konstatuojama, kad net 5,1 proc. gyventojų per pastaruosius penkerius metus lankėsi („tvarkė reikalus“) pas savivaldybės administracijos vadovus. Taigi kasmet po 1 proc. respondentų. Laikydami tyrimą reprezentatyviu ir turėdami omenyje, kad Vilniuje gyvena beveik 600 000 gyventojų, turime prieiti prie išvados, kad pas tuos tris keturis aukštus pareigūnus per metus atėjo „reikalų tvarkyti“ apie 6000 gyventojų. Kiekvienam išeina po 1500–2000 per metus ir po 15–20 kasdien. Nekeista? Berods jie kelis kartus mažiau gyventojų priima per mėnesį, nes tik kas mėnesį rengia gyventojų priėmimą, trunkantį valandą ar dvi... Taigi tyrime esantys skaičiai neatitinka tikrovės, jie perdedami kelis dešimtis ar net šimtą kartų.

Ar sunku buvo sociologams patiems apskaičiuoti tuos niekaip sveiku protu nesuvoikiamus skaičius? O juk jie, vartojant žinomo mokslo metodologo Karlo Popperio terminiją, falsifikuoja tyrimą. Paprastai tuo diskusijos apie tyrimo metodus baigiasi, kai išnyksta pasitikėjimas tyrimo objektyvumu. Kai bent viena tyrimo dalis virsta save neigiančiu antipodu – netiesa, tuomet protui ir argumentams nebėra ką veikti. Kas lemia tokias iš tyrimo plaukiančias, bet tikrovės neatitinkančias išvadas? Ar blogai suformuluoti ir respondentų nesuprasti klausimai, ar falsifikuoti lauko tyrimai, ar minėtas užslėptas

nuomonės kaip patirties perteikimas – ne aš sprendžiu. Tačiau sociologijos metodologija turi būdų, leidžiančių tokių metodologinių prarajų sėkmingai išvengti. Deja, šie paprasti būdai (meilo skalės ir pan.) tyrime nebuvo taikomi. Metodologinis minimalizmas, tiriant sudėtingą socialinį reiškinių, koks yra korupcija, kaip matome, nepasiteisina. Tyrimo nelaimėi tokių netikrų apskaičiavimų galima atlikti nepalyginti daugiau. Čia pateiksiu dar bet porą.

Imkime kitą, anot „patirties“ vertinimų, bene korumpuočiausią tarnybą – Mokesčių tarnybą. Joje, tyrimo duomenimis, teigia kasmet su reikalais apsilankantys 1,6 proc. gyventojų. Todėl nesunku apskaičiuoti, kad per metus joje apsilanko apie 10 000 žmonių. Gluminantis tikrovės faktas yra tas, kad į šią tarnybą iš tiesų pernai per visus metus visomis formomis kreipėsi 406 lankytojai. Beje, daugelis raštu arba per „vieno kontakto priėmimo sistemą“. Taigi iš tikrųjų lankytojų yra 25 kartais mažiau, nei tai turėtų būti tyrimo duomenimis. Dar labiau nustebinsime išsiaiškinę, kad ši tarnyba administruoja tik 3000 žemės mokesčių mokėtojų visame Vilniuje. Išėitų, kad kiekvienas savininkas kasmet daugiau nei po 3 kartus lankosi šioje tarnyboje. Tačiau jiems čia tikrai būtų mažai ką veikti. Beje, pernai nė vienas fizinis asmuo nebuvo atleistas nuo žemės mokesčio (tai daryti gali tik Vilniaus miesto taryba), todėl tarnyba atlieka mažai įtakingas apskaitos funkcijas. Sunku būtų suprasti, dėl ko šioje tarnyboje būtų verta duoti kyšį. Tiesa, ši tarnyba dar administruoja mokesčius, surenkamus už mokamas automobilių stovėjimo aikšteles, bet šioje srityje su pavieniais asmenimis nedirba, o bendrauja tik su mokesčius renkančia įstaiga¹.

Tad ir vėl kyla klausimas, ar tyrimas, kurio duomenys veda prie tiek tikrovės neatitinkančių skaičių, yra mokslinis tikrovės atspindys? Faktai ir ši kartą falsifikuoja tyrimą ir mes tuomet paprastai linkstame pasikliauti faktais.

Pagaliau pateiksime ir trečią falsifikuojantį apskaičiavimą. Vilniaus gimdymo namuose per penkerius metus, tyrimo duomenimis, „reikalus tvarkė“ (reikia manyti gimdė) 5,9 proc. vilniečių – kasmet po 1,2 proc. Taigi nesunku apskaičiuoti, kad Vilniuje tūkstančiui gyventojų turėtų tekti 12 gimimų. Tačiau iš tikrųjų šis skaičius Lietuvoje tik šiek tiek didesnis kaip 8, o Vilniuje jis dar mažesnis. Taigi pateiktas 1,5 karto mažesnis skaičius. Ir vėl faktai suklastojo tyrimą, nors ši kartą ir mažesniu mastu.

Šiame pavyzdyje aš dar išvelgiu menką lan-

¹ Visus šiuos faktinius duomenis man pateikė šios tarnybos vadovė.

dą tyrimo organizatoriams gelbėti savo reputaciją. Galima būtų bandyti teigti, kad „reikalų tvarkymas“ gimdymo namuose palietė daugiau nei vieną asmenį ir tokiu atveju vieną duotą kyšį gimdymo namuose kaip „savo“ patirtį pasisavins ne vienas asmuo. Bet išlindę pro šią landą įkrisime į kitą duobę, kuri falsifikuos jau kitus tyrimo duomenis: tuomet liks nebeaišku, ko verti tyrime nustatomi vadinamieji „korupcijos indeksai“...

Taigi kibkime į indeksus iš esmės ir, jeigu jie „kris“, tai kartu žus ir viltis atsakyti į paprastą klausimą: kokia korupcija Vilniuje yra iš tikrųjų. Beje, pasikliovimas tyrimo rezultatų patikimumu, kaip supratome, išnyksta jau po pirmo falsifikavimo. Mokslas šiuo požiūriu yra absoliučiai negailestingas. Nors nuoseklus mokslinio tyrimo metodologijos vertintojas kaip tik čia jau ir būtų padėjęs tašką, aš vis dar nesistengsiu būti toks griežtas ir toliau nagrinėsiu šio tyrimo metodus.

3. Korupcijos indekso apskaičiavimo defektai

Korupcijos indeksu (I) tikraja šio žodžio prasme reiktų laikyti tam tikroje institucijoje pasireikšiančių visų korupcinių įvykių (K) skaičiaus santykį su visų įvykusių dalykinių santykių skaičiumi (N). Jis atspindi korumpuotų santykių dalį visų administracinių santykių visumoje. Atitinkamai tyrimo atveju jį gautume padaliję visų korupcijos patirčių sumą iš visų dalykinių vizitų sumos.

$$I = K/N$$

Jeigu šis indeksas lygus vienetui, tai visi administraciniai veiksmai yra pažeisti korupcijos, jei 0,01 – tai vienas proc. ir pan. Atrodo paprasčia. O kaip gi šis indeksas yra skaičiuojamas tyrime?

Deja, kyla net kelios šio indekso skaičiavimo problemos. Kaip įsitikinome, „reikalų tvarkymo“ gimdymo namuose faktą pasisavina net 1,5 daugiau subjektų, nei yra pačių gimdymų (kitai nei falsifikuojančiu šio skaičiaus negalima paaiškinti). Kiek tuomet subjektų „pasisavins“ pačią korupcinę patirtį? Galima nesunkiai nujausti, kad dar daugiau! Ir mama, ir tėtis, ir sesuo, ir močiutė, ir.... Taigi ir vėl vienas kyšio faktas taip negriežtai tiriamoje „patirtyje“ bus padaugintas, ir jį, nepakankamai griežtai formuluojant klausimą, kaip savą patirtį sociologui gali pateikti net keli asmenys. Tad ko vertas iš taip gautų duomenų apskaičiuotas indeksas? Ką jis atspindi? Kodėl jis tuomet vadinamas korupci-

jos indeksu? Juk, tarkime, jeigu tiriamo apsirūpinimo telefonais indeksą, šitaip nesielgiame. Nors telefono savininkas gal ir leidžia visiems savo artimiesiems juo pasinaudoti, bet mes nesakome, kad kiekvienas šeimos narys turi po telefoną.

Problema dar paaštrės, jei atkreipsime dėmesį, kad korupcijos indeksui apskaičiuoti tyrime yra neteisingai parenkami ir skaitiklio, ir vardiklio duomenys.

Imkime abstraktų pavyzdį. Sakykime, pilietis Jonas per metus 100 kartų (N=100) „tvarkė reikalus“ „institucijoje „Kablys“ ir du kartus“ (K=2) davė kyšį. Vadinasi, jo asmeninės patirties požiūriu „Kablo“ korupcijos indeksas yra I=0,02. Sudėję pakankamą tokių indeksų kiekį ir padaliję iš asmenų skaičiaus, gautume korupcijos indeksą, kurio prasmė būtų suprantama, o išraiška nekeltų abejonių.

O kaip elgiasi šio tyrimo organizatoriai? Jie nepasidomi, kiek dažnai pilietis „tvarkė reikalą“ (t. y. 100 prilygina vienetui, N=1), ir nors pasiteirauja, kaip dažnai jis yra davęs kyšį, bet į tuos duomenis toliau nebekreipia dėmesio (t. y. 2 prilygina vienetui, K=1). Todėl jų skaičiuojamas korupcijos indeksas šiuo atveju bus lygus I=1. Neadekvatumas akivaizdus. Jis ir vėl metodiškai klasuoja indeksų skaičiavimo rezultatus.

Kai kas gali tokiame indeksų skaičiavime nepritari teigdamas, kad yra sunku ar net neįmanoma atsiminti, kiek kartų per metus tas ar kitas pilietis buvo „Kablyje“. Tačiau tuomet galima tirti lankytojus, sutvarkiusius savo reikalus „Kablyje“, ir pasiteirauti, kiek iš jų „reikalą susitvarkė“ duodami kyšį ir kiek jo neduodami. Niekas nekels nė menkiausios abejonės, kad taip tiriant bus ištirtas korupcijos indeksas. Tai paprasta ir akivaizdu, bet tyrimai gerokai pasunkėtų, o indeksai labai sumažėtų. Tiesa moksle kartais yra sunkiai pasiekiami, bet dėl to ji neturi būti falsifikuojama.

Lieka išsiaiškinti, kas gi iš tikro yra matuojama aptariamame tyrime? Padaliję gyventojų, turėjusių korupcinę patirties, iš visų „reikalų tvarkiusių“ gyventojų skaičiaus, gausime gyventojų korupcinę patirties turėjimo indeksą, bet ne daugiau. Kitaip tariant, sužinosime, kuri gyventojų dalis yra kada nors davusį kyšį. Tačiau tas indeksas negali būti pristatomas kaip korupcijos indeksas. Jis, kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, būtinai bus didesnis už korupcijos indeksą. Bet ir šis indeksas nebus nustatomas adekvačiai, nes ir šis skaičius gali būti perdėtas, paveiktas svetimos patirties, gaudų bei intuityvių vertinimų. Kaip jau įsitikinome, tas perdėjimas kai kada gali būti

nedidelis, o kai kada jis gali nuo tikrovės skirtis dešimtis kartų. Kadangi yra būdų gauti adekvatų korupcijos indekso įvertinimą, tai tyrime pasirinktas būdas laikytinas nepriimtiniu ir klaidinančiu.

Darosi aišku, kad paviršutiniški empirinės sociologijos bandymai „sugriebti“ korupcijos fenomeną pasitelkiant sociologų labiausiai įvaldytą rinkos tyrimų metodologiją patiria nesėkmę ir diskredituoja mokslinį tyrimą kaip priemonę tiesai surasti. Tyrėjų nekritiškumo sau, taikomiems metodams ir gautiems rezultatams derinys su anti-analitiška, net savotiškai tingia ir perdėm empiriška metodologine laikysena, ko gero, ir paaiškina tą paviršutiniškumo šleifą, lydintį TILS organizuotus ir „Baltijos tyrimų“ atliekamus korupcijos tyrimus. Mokslinės atsakomybės juose mažai, bet ideologijai ir vešiesiems ryšiams – plati raiškos erdvė. Tačiau vargu ar Lietuvai dera būti tokiu kraštu, kuriame sociologijos mokslą keičia paramokslinė ideologija.

Remiantis anksčiau išdėstytais argumentais galima teigti, kad tyrėjas savo pagrindiniu tikslu išsikėlęs uždavinį atlikti „korupcijos paplitimo ... institucinį monitoringą“ [11], jo nepajėgė įvykdyti ir atliko tik nuomonių apie institucijas ir korupcinės patirties tvarkant reikalus institucijose tyrimą. Nors paviršutiniškai žvelgiant čia gal ir nėra skirtumo, bet, kaip matėme, iš tikro skirtumas yra esminis. Tyrimo ambicijos svarios, bet tyrimų garvežys nepajėgia vežti link užsibrėžtų tikslų.

4. Metodikos problemos, netikslumai ir kitoks atmetinumas

Tyrimo ataskaitoje yra ir daugybės kitų klaidų, netikslumų, metodo spragų. Štai daugelis tirtų ligoninių, visi universitetai ir visos kolegijos yra Vilniaus mieste, bet Vilniaus miesto savivaldybei nepriklauso (o būtent taip savo klausimuose daugelį kartų teigia tyrėjai). Šis netikslumas puikiai rodo, kad net išsilavinę tyrimo organizatoriai nesusigauja institucinėje valstybės ir savivaldos sąrangoje. Todėl jie kitokio pavaldumo institucijose esančią korupciją priskiria savivaldybei. Todėl dar mažiau tikėtina, kad tokį institucinį išmanymą turi apklausiami respondentai.

Šiame kontekste kyla klausimas: ko verti (sociologinės metodikos požiūriu) klausimai, kuriuose kuo smulkiausiai išvardyti įvairūs savivaldybės skyriai ir išdėstyta nuomonė apie jų korumpuotumą, jei net patys klausimų pateikėjai nesupranta apie ką klausinėja? Net daugelis savivaldybės darbuotojų tik apytikriai žino jų veiklos pobūdį,

o ką jau kalbėti apie gyventojus. Tad ar tinka taip klausinėti gyventojus, kai iš anksto akivaizdu, jog jie nesupras klausimo esmės, nes nežino institucinio subjekto, apie kurį yra klausama, ir juo labiau jo veiklos esmės? Sociologijoje tokio pobūdžio metodo klaidos yra neleistinos ir laikomos elementariomis.

Man tiesiog kelia nuostabą klausimyne esantis klausimas, prašantis pasakyti savo nuomonę apie kiekvieną (!) iš gausybės išvardytų institutų: pvz., Fabetą, Juritą, kultūros ir meno skyrių ir t. t. Dar keisčiau tai, kad net nuo trečdaliao iki ketvirtadaliao gyventojų turi nuomonę apie šias visas institucijas. Būtų galima nesunkiai įrodyti, kad ir šitoks klausinėjimas yra metodologinis tyrimą falsifikuojantis trūkumas. Mūsų analizės apibrėžtumo dėlei pasakysiu, kad savo nuomonę apie Grigiškių pirminės sveikatos priežiūros centrą pareiškė net 30 proc. vilniečių (reiktų manyti, kad tiek jų ten lankėsi arba turi kitų svarbių faktų savo nuomonei pagrįsti), nors „reikalus tenai tvarkė“ vos 3 proc.! Manau, šie duomenys iškalbingi ir yra deramas metodologinis niuksas tyrėjui, suduotas pačių respondentų.

Tokie klausimai yra nedovanotina sociologijos metodikos klaida. Juose yra pažeistas esminis sociologijos reikalavimas, kad klausimas turi būti skaidrus ir respondentų suvokiamas vienprasmiskai. Respondentų reakcija į prašymą įvertinti visus tuos nesuvokiamus institutus buvo gana adekvati. Du trečdaliai neturėjo nuomonės, o trečdalis pažymėjo „kokią nors“ nuomonę apie jas kaip protestą, nukreiptą ne tiek į instituciją, kiek į patį klausimą. Galime net pašmaikštauti teigdami, kad greičiausiai respondentai įvertino institucijų „pavadinimų korumpuotumą“. Tyrėjų intencijos yra suprantamos, nes jie pasišovė gauti Vilniaus savivaldybės institucijų korupcijos žemėlapi. Tačiau išstudijavę tyrimo ataskaitą taip ir nesužino, kokia gi yra reali korupcija vienoje ar kitoje institucijoje, todėl, deja, ir šis tikslas liko nepasiektas, nes reikalingi kitokie tyrimo metodai.

Gaila, bet net ir tos klausimų formuluotėms vartojamos sąvokos, kurios yra sėkmingiausios bei artimiausios išsikeltam tyrimo tikslui, vis dėlto yra pažeidžiamos. Sąvoka „turėjo reikalų“ yra gana nekonkreči (Jonaičio dukra mokosi aukštojoje mokykloje, ji davė kyšį – ar Jonaitis turėjo reikalą? O jei jo dukra tik mokosi, bet kyšio nedavė – ar irgi turėjo?). Sąvokos „laukė kyšio“, „reikalavo“ yra dviprasmiškos ir nepagrįstai subjektyvios, be to, jos irgi skatina tirti nuomonę (ypač sąvoka „laukė“) ir yra nedovanotinai suplaktos viename klausime, nors yra skirtingos. Sąvoka „davė

kyši“ adekvačiausiai atspindi tiriamą reiškinį, bet klausimyne griežtai nereikalaujama atsakant į klausimą pateikti tik savo asmeninę patirtį, visiškai atsiribojant nuo artimųjų patirčių („aš asmeniškai padaviau“). Tyrime gautas išvestinis dydis, pavadintas „korupcijos indeksu“, kaip jau įsitikinome, neadekvatus savo analitiniam turiniui. O tai ir vėl daro jį bevertį. Nejaugi korupciją tiriantys mokslininkai neturi geresnių metodų? Nejaugi jie neturi akademinų galimybių sugriebti korupcijos reiškinį iš esmės?

Esama problemų ir dėl statistinio patikimumo. Tyrime kyšių davimo per pastaruosius 5 metus patirtį turinčių yra tik 42 proc., todėl išskyrus juos į atskirą imtį lieka apie 800 respondentų imtis. Dėl to juos išskyrus į atskirą imtį padidėja tyrimų paklaidos ir dar labiau sumažėja galybės skleisti klausimus į begales (beveik po 100) atsakymų alternatyvų. Visa tai tyrime nėra įvertinta.

Didžiulės dalies įvairių institucijų kyšio „tikėjimosi, davimo ir padėjimo“ skaičių procentinė išraiška svyruoja nuo 0 iki 1 proc. Kokia šių skaičių sociologinė prasmė ir koks jų patikimumas? Kaip pasikeičia paklaida, esant tokiems mažiems skaičiams? Ar tyrėjai tikrai teigia, kad didžiausia paklaida išlieka 1,8 proc.? Apskritai tyrime apstu skalių, kurių įtraukimas yra ne visai suvokiamas, juo labiau jų įtraukimas į atskaitą, nes gauti rezultatai statistiškai nepatikimi. Į visus šiuos pagrįstus klausimus atsakymo nėra.

Kitas metodinis trūkumas – nepakankamas kritiškumas respondentams. Nesuprantama ir nepateisinama yra tai, kad į tyrimo klausimyną bei skales nebuvo įtraukta nė viena neegzistuojanti institucija, skyrius, departamentas (pvz., Baudų „nuskaitymo“ nuo gyventojų skyrius, savivaldybės įmonė „Vilniaus gėlynai“) kaip melo skalė. Labai tikėtina, kad jų korumpuotumas būtų nemenkas. O tada iškiltų didžiulis uždavinys išfiltruoti perdėjimus.

Todėl apibendrinat tenka dar kartą pabrėžti, kad didžiausia bėda yra ta, jog tyrimo ataskaita perdėm deskriptyvi. Tai didžiulė spraga, nes sudėtingo ir socialiai jautraus tyrimo duomenis užsakovas ir visuomenė gali interpretuoti netiksliai, gali susidėlioti neteisingus aspektus. Kaip tik taip ir įvyksta tiriant nuomonę apie korupciją. Perdėtas deskriptyvumas neatleistinas dar ir todėl, kad tai nėra pirmasis, bandomasis tyrimas. Panašūs tyrimai atliekami jau kelinti metai. Tačiau ataskaitoje tesugebama pasakyti, kad vienas skaičius padidėjo, arba aprašyti lentelių duomenis. Iš sociologų lauktume išsamesnių išvadų.

Išvados

1. Vilniaus savivaldybės užsakymu TILS ir „Baltijos tyrimų“ atliktame „Vilniaus korupcijos žemėlapis tyrimas“ gana plačiai pateikiama visuomenės nuomonė apie korupcijos paplitimą ir jos mastą. Ši nuomonė aptariama fragmentiškuose ir perdėm empiriškuose komentaruose, dažnai tendencingai, griežtai neskiriant nuomonės vertinimų nuo fakto vertinimų. Tai sudaro prielaidas demonizuoti korupcijos reiškinį.

2. TILS ir jos pasitelkiami „Baltijos tyrimai“ iki šiol vis nepajėgia adekvačiai apčiuopti korupcijos *par excellence* fenomeno. Tyrimo ataskaitoje nebandoma sugriebti korupcijos, kaip sudėtingo socialinio reiškinio, esmės, nustatyti jos tikrąjį mastą taip, kad neliktų jokių abejonių dėl pateiktųjų skaičių. Rinkos tyrimo metodai netinkami tirti korupcijos fenomeną.

3. Realūs faktai falsifikuoja pateikiamus korupcijos patirties rezultatus. Ši išvada yra esminė.

4. Tyrime apstu paviršutiniškumo, atmestino ir atsainaus mokslinio darbo žymių.

5. Tyrimų organizatoriai ir tyrėjai nesiima jokių žygių, kad korupcijos fenomeno žiniasklaida ir viešoji opinija nepervertintų. Priešingai, jų indėlis formuojantis tokiems pervertinimams akivaizdus.

Literatūra

1. *Vilniaus miesto savivaldybės korupcijos žemėlapis*. Transparency International Lietuvos skyrius. Vilnius, 2004. [Tyrimo ataskaitos rankraštis].
2. *Vilniaus miesto savivaldybės darbuotojų apklausa*. Vilnius: Baltijos tyrimai. [Tyrimo ataskaita].
3. *Antikorupcinės iniciatyvos Vilniaus miesto savivaldybėje. Focus grupių analizė*. Vilnius: Transparency international Lietuvos skyrius. 2005. [Tyrimo ataskaita].
4. Lietuvos korupcijos žemėlapis 2002. <http://www.transparency.lt/tyrimai.php?PHPSESSID=f3bacb92fc01162db77ed6f10cde4607> [2005m. liepos 28].
5. Lietuvos korupcijos žemėlapis 2001: <http://www.transparency.lt/tyrimai.php?PHPSESSID=f3bacb92fc01162db77ed6f10cde4607> [2005m. liepos 28].
6. *Vilniaus miesto savivaldybės korupcijos žemėlapis*. Transparency International Lietuvos skyrius. Vilnius, 2004. P. 4. [Tyrimo ataskaitos rankraštis].
7. Ponomariovas A., Čepas A., Gaidys V. ir kt. *Korupcijos situacijos Lietuvoje preliminarinis įvertinimas bei kovos su korupcija strategijos matmenų parengimas*. Baigiamasis pranešimas. Vilnius, 1999. [Tyrimo ataskaita].

8. *Stojimo į ES stebėsenos procesas: Korupcija ir antikonstitucinė veikla*. Vilnius: Open society institut. 2002. P. 21.
9. *Stojimo į ES stebėsenos procesas: Korupcija ir antikonstitucinė veikla*. Vilnius: Open society institut. 2002. P. 81–84.
10. *Stojimo į ES stebėsenos procesas: Korupcija ir antikonstitucinė veikla*. Vilnius: Open society institut. 2002. P. 73–120.
11. *Vilniaus miesto savivaldybės korupcijos žemėlapis*. Transparency International Lietuvos skyrius. Vilnius, 2004. P. 4. [Tyrimo ataskaitos rankraštis].

Kęstutis Masiulis

Is the Methodology of Corruption Research in Lithuania Reasoned enough?

Summary

In the article it is critically discussed and valued the methodology of corruption research pursued by the order of „Transparency International“ Lithuanian Chapter. It is drawn the conclusion, that in this research is adequate analyzed only how the public opinion values the corruption, but the research does not manage to cover adequate the par excellence phenomenon due to the used methods limitation.

Kęstutis Masiulis – Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Viešojo administravimo katedros vedėjas, profesorius, filosofijos mokslų daktaras.

Telefonas (+370~5) 2740634

Elektroninis paštas masiulis@mrni.lt

Straipsnis įteiktas 2005 spalio mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2005 lapkričio mėn.

DOI: 10.5755/j01.ppa.0.14.27181